

כתיבת גט על ידי חרש שוטה וקטן

מקורות – (א) גיטין כב: משנה וגמרא, רש"י על אתר; תוספות ד"ה והא; ר"ף יא-יא: וספר הזכות על אתר; רמב"ם הל' גירושין פ"ג ה"ח; רמב"ן ד"ה והוא, רשב"א ד"ה ורב יהודה.

(ב) גדול עומד על גביו – חולין ב. משנה, וגמרא יב:; יבמות קד: משנה וגמרא, תוספות ד"ה והא, תוספתא יבמות פ"א ה"ט; רשב"א חולין יב: ד"ה מאן תנא; שו"ת הרשב"א ח"א סי' כו; חידושי הגר"ח הל' יבום וחליצה פ"ד הט"ז.

(ג) כתיבת גט על ידי גוי – רמב"ם הל' גירושין פ"ג הט"ו, חידושי הגר"ח הל' תפילין פ"א הט"ו; תוספות עבודה זרה כז. ד"ה וכי היכן.

הכל כשרין לכתוב את הגט, אפילו חרש שוטה וקטן

(משנה גיטין כב:).

המשנה קובעת שחרש שוטה וקטן רשאים לכתוב גט. הגמרא תמהה על כך: והרי חש"ו אינם בני דעת, וכיצד הם יכולים לכתוב את הגט לשמה? במהלך הסוגיה עולות מספר אפשרויות להסביר את דין המשנה:

א. רב נחמן מתרץ, שהמשנה היא כדעת רבי מאיר, הסובר שעדי חתימה כרתי. לפי רבי מאיר כתיבת הגט איננה צריכה להיות לשמה, ולכן אין כל בעיה בכך שהגט יכתב על ידי חש"ו.

שאר האמוראים חולקים על רב נחמן, וסוברים שלפי המשנה צריך לכתוב את הגט לשמה. האמוראים האלה מסבירים בדרכים אחרות מדוע כתיבת החש"ו אינה פוסלת את הגט:

ב. רב הונא מתרץ שמדובר במקרה שגדול עומד על גביו של החש"ו, והוא מאפשר את כתיבת הגט לשמה.

ג. אמוראים נוספים בסיום הסוגיה מתרצים, שהחש"ו במשנה כתבו רק את טופס הגט, ולא את התורף. המשנה אמנם סוברת כדעת רבי אלעזר שעדי מסירה כרתי, ולכן תורף הגט צריך להיכתב לשמה. אך הטופס אינו צריך להיכתב לשמה (לפחות מדאורייתא), ולכן אפשר לכתוב אותו גם על ידי חש"ו.

התוספות על אתר (ד"ה והא) מציעים פירושים שונים למהלך הגמרא. לפי חלק מהפירושים בתוספות, הגמרא בהווה אמינא סברה שגם לדעת רבי מאיר צריך לכתוב את הגט לשמה, מדרבנן או אף מדאורייתא. לפי הפירושים האלה, תירוצו של רב הונא שגדול עומד על גביו נאמר לא רק לשיטת רבי אלעזר, אלא גם (ואולי רק) לשיטת רבי מאיר. רוב הראשונים חולקים על הפירושים האלה, ומפרשים בפשטות שגדול עומד על גביו דרוש רק לפי רבי אלעזר. לפי רבי מאיר אין כל צורך לכתוב את הגט לשמה, לא מדאורייתא ולא מדרבנן, ולכן אין בעיה שחש"ו יכתבו את הגט, כתירוצו של רב נחמן.

כאמור, במסגרת שיטת רבי אלעזר מציעים האמוראים שני תירוצים לדין המשנה. לפי התירוצ הראשון החש"ו כתבו את הגט כאשר גדול עומד על גביהם, ולפי התירוצ השני החש"ו כתבו את הטופס בלבד, ולא את התורף. הראשונים דנו ביחס שבין שני התירוצים האלה, והעלו מספר שיטות. כמה ראשונים הבינו שיש מחלוקת בין התירוצים האלה, וכל אחד מהם עומד בפני עצמו. רב הונא מכשיר בגדול עומד על גביו אפילו בתורף הגט, וכאשר אין גדול עומד על גביו הוא פוסל אפילו בטופס. האמוראים האחרים סוברים שכאשר התורף נכתב על ידי חש"ו הוא פסול בכל מקרה, אפילו בגדול עומד על גביו, ואילו הטופס כשר אפילו ללא גדול. כך מפרש הרמב"ן בספר הזכות (יא. בדפי הר"ף, בסוף הקטע).

לעומת זאת, יש ראשונים שסברו שאין מחלוקת בין התירוצים, אלא הם משתלבים זה בזה. כך עולה מדברי הר"ף (יא.א-יא.ב), המביא להלכה את שני התירוצים. אולם, ניתן להבין באופנים שונים כיצד משתלבים שני התירוצים. הרמב"ן (שם) הבין בדעת הר"ף, שכל אחד מהפתרונות מועיל בפני עצמו. כאשר החש"ו כתבו את הטופס בלבד – הגט כשר אפילו ללא גדול עומד על גביו; וכאשר גדול עומד על גביו – הגט כשר אפילו אם החש"ו כתבו את התורף.

ראשונים אחרים הבינו בדעת הר"ף, ששני התירוצים מצטרפים להחמיר ולא להקל. יש צורך בקיום שני התנאים גם יחד: החש"ו כתבו את הטופס בלבד ולא את התורף; ובנוסף לכך היה גדול שעמד על גביהם. כך הבין הראב"ד בהשגותיו על הר"ף (י:), ובכיוון זה הלך גם הרמב"ם:

"מותר להניח חרש שוטה וקטן לכתוב טופס הגט לכתחלה, והוא שיהיה גדול הפקח עומד על גבן"

(רמב"ם הל' גירושין פ"ג ה"ח).

הרשב"א בסוגייתנו (ד"ה ורב יהודה) התקשה בסברת הרמב"ם. אם אכן גדול עומד על גביו מועיל להחשיב את הכתיבה לשמה – מדוע שלא יועיל אפילו בתורף? ואם הוא אינו יכול להחשיב את הכתיבה לשמה – איזו תועלת יש לו בכתיבת הטופס, שגם אותו צריך לכתוב לשמה מדרבנן? ייתכן שההסבר לכך הוא טכני בלבד: כיוון שדין לשמה בטופס הוא רק מדרבנן – הקלו בו יותר. אך ניתן גם להציע הסבר עקרוני יותר לשיטת הרמב"ם, כפי שנראה בהמשך השיעור.

גדול עומד על גביו

הראשונים על אתר עסקו בדין גדול עומד על גביו, וערכו השוואה בעניין זה בין כתיבת הגט לבין תחומים אחרים בהלכה. כפי שראינו, רב הונא בסוגייתנו סובר שגדול עומד על גביו מועיל להחשיב את כתיבת הגט על ידי חש"ו ככתיבה לשמה. התוספות על אתר מזכירים שני תחומים נוספים שבהם דין גדול עומד על גביו עולה לדין: שחיטה וחליצה. שחיטה על ידי חש"ו נידונה במשנה הראשונה במסכת חולין:

"הכל שוחטין ושחיטתן כשרה, חוץ מחרש שוטה וקטן, שמא יקלקלו את שחיטתן. וכולן ששחטו ואחרים רואין אותן – שחיטתן כשרה"

(משנה חולין ב.).

במשנה מבואר, שאם החש"ו שחטו תחת השגחתם של אחרים – השחיטה כשרה, כיוון שאין חשש שאירעה תקלה בשחיטה. הגמרא (יב:): לומדת מכאן, שלדעת המשנה אין צורך בכוונה בשחיטה. אילו היה צורך בכוונה בשחיטה – לא היינו מכשירים שחיטה של חש"ו, אפילו בגדול עומד על גביהם. הגדול יכול לבדוק שמעשה השחיטה התבצע כראוי, אך הוא אינו יכול להוסיף כוונה למעשיהם של חש"ו, ולכן השחיטה פסולה. זאת בניגוד, לכאורה, לדברי רב הונא בסוגייתנו, שגדול עומד על גביו מועיל גם לעניין כוונת הכתיבה לשמה.

מקור נוסף בעניין גדול עומד על גביו נמצא במסכת יבמות. המשנה שם (קד:): קובעת שחרש וקטן פסולים לחליצה. במשנה ובגמרא שם מבואר, שדינים אלה נלמדים מהפסוקים: חרש אינו יכול לחלוץ כיוון שהוא אינו יכול לומר את נוסח החליצה (הכוונה היא לחרש אילם), וקטן אינו חולץ כיוון שכתוב בפסוק "איש". התוספות (ד"ה והא אמרי) מדייקים מכאן, שלולא הדרשות האלה ניתן היה להכשיר חליצה של חרש וקטן, אף על פי שנדרשת כוונה בחליצה. לדעת התוספות העובדה שחרש וקטן אינם בני דעת לא פוגעת ביכולת שלהם להתכוון לחליצה, כיוון שהחליצה מתבצעת בנוכחותם ובהדרכתם של בית הדין, והם נחשבים כגדול העומד על גביהם.

דינם של חרש וקטן לעניין חליצה תואם את דברי רב הונא בסוגייתנו, שגדול עומד על גביו מועיל להחשיב את הכתיבה לשמה. אולם, סוגייתנו אינה עוסקת רק בחרש וקטן, אלא גם בשוטה. לפי רב הונא, גם שוטה יכול לכתוב את הגט אם גדול עומד על גביו. בחליצה, לעומת זאת, גדול עומד על גביו מועיל דווקא בחרש וקטן. לגבי שוטה מבואר בתוספתא (יבמות פ"א ה"ט) שחליצתו פסולה, אף על פי שבית הדין משמשים כגדול העומד על גביו. יש להבין כיצד משתלבות כל הסוגיות האלה זו בזו.¹

התוספות מתרצים, שקיים הבדל מציאותי בין המקרים השונים. במקרה של המשנה במסכת חולין, השחיטה מתבצעת באופן בלעדי על ידי החש"ו, והגדול הוא רק צופה מן הצד. הוא אינו מעורב במעשה השחיטה, ואינו מדריך את החש"ו כיצד לנהוג. כיוון שכך, הוא יכול לבדוק שלא אירעה תקלה, אך אין ביכולתו להשפיע על כוונתו של החש"ו בשעת השחיטה.

בגיטין ובחליצה, לעומת זאת, הגדול ממלא תפקיד פעיל יותר. המעשה עצמו אמנם מתבצע על ידי החש"ו, אך הגדול מלמד אותו ומדריך אותו כיצד לפעול ולמה להתכוון. ההדרכה הזו מאפשרת לקטן ולחרש להתכוון לשם חליצה ולכתוב את הגט לשמה.

כמו כן קיים הבדל מסוים בין כתיבת גט לחליצה: בכתיבת הגט ניכר מתוך מעשיהם של החש"ו שהם אכן מתכוונים לשמה, כיוון שהם כותבים בתוך הגט את שם האיש והאישה. משום כך ההדרכה של הגדול מועילה בגט אפילו כאשר הכותב הוא שוטה, ולא רק בחרש וקטן. זאת בשונה מחליצה, שבה כוונתו של החלוץ איננה ניכרת מתוך מעשיו, ולכן שוטה אינו יכול לחלוץ אפילו בעזרת גדול העומד על גביו.

החילוק של התוספות איננו חילוק עקרוני בין התחומים ההלכתיים, אלא חילוק מציאותי בין מקרים שונים. התוספות מניחים שבכל המקרים החש"ו הוא המבצע את המעשה ההלכתי, ותפקידו של הגדול הוא רק לסייע לו ולהדריך אותו. השאלה היחידה שיש לבחון בכל מקרה היא האם החש"ו אכן הצליח למלא את המשימה כראוי, לאור הדרכתו של הגדול העומד על גביו, ולכוון לכוונה המתאימה.

כיוון אחר לחלוטין ביישוב הסוגיות מופיע בחידושי הרשב"א במסכת חולין, בשם רבנו יונה. לדעת רבנו יונה, הגדול איננו משמש רק כמדריך של החש"ו, המלמד אותם

1 התוספות, המקשים מהסוגיות האלה, מניחים שאין מחלוקת בין האמוראים בסוגייתנו, וכולם מקבלים את שיטתו של רב הונא.

כיצד להתכוון. הגדול הוא שותף ביצירת החלות ההלכתית. דעתו של הגדול מצטרפת למעשיו של החש"ו, ומוסיפה להם את הכוונה המתאימה. חרש, שוטה וקטן אינם בני-דעת, ואין ביכולתם להתכוון לכוונה הראויה, אלא רק לבצע את המעשה הטכני. כאשר אנו מכשירים כתיבת גט של חש"ו על ידי גדול העומד על גביו, אנו למעשה מפצלים בין המעשה לכוונה: החש"ו מבצע את המעשה הטכני, ואילו הגדול תורם את הכוונה לשמה.

לאור זאת מסביר רבנו יונה את החילוק בין התחומים השונים:

"ורבנו הריב ז"ל תירץ, דכל דבר שאיפשר לעשותו על ידי שליח, הויא עמידה על גביו כוונת העושה ומדין שליחות, אבל דבר שאי אפשר לעשותו על ידי שליח – אף עמידת בן דעת על גביו לא מעלה ולא מורידה במקום שצריך כונה. והילכך חליצה, שאי אפשר לעשותה על ידי שליח – לא מהניא עמידת בית דין על גביו, והינו טעמא דשוטה שנחלץ שחליצתו פסולה. אבל גט, שאפשר למנות שליח לכתיבת הגט ולכונת כתיבת שמו ושמה, ואף זה שעומד על גביו כשליח הממונה לכתוב ולכוין בכתיבתו"

(רשב"א חולין יב: ד"ה מאן תנא).

רבנו יונה מלמד מהו הקריטריון הקובע באילו תחומים מועיל גדול עומד על גביו. לדעת רבנו יונה, גדול עומד על גביו מועיל רק במעשים שאפשר לעשותם על ידי שליח. כתיבת גט איננה חייבת להתבצע על ידי הבעל דווקא, אלא אפשר לקיימה על ידי שליח. מכאן אנו למדים שאפשר לפצל בין מעשה כתיבת הגט לבין הכוונה המתלווה אליו, ולכן הגדול העומד על גבי החש"ו יכול להיות זה שמכוון לשמה. בחליצה שליחות אינה מועילה, ורק האח החולץ יכול לבצע את מעשה החליצה. משום כך גם הכוונה חייבת לבוא מצדו של האח עצמו, ואם הוא שוטה – גדול עומד על גביו לא יועיל לו.

מדבריו של רבנו יונה נראה לכאורה, שהגדול העומד על גביו בכתיבת הגט משמש כשליח לעניין כוונת הכתיבה. ייתכן שרבנו יונה לא התכוון לשליח ממש. לדעת רבנו יונה, העובדה שניתן למנות שליח מלמדת אותנו על אופי הכוונה הנדרשת בתחום הנידון².

בחליצה, הכוונה הנדרשת היא כוונה הצמודה למעשה החליצה ומגדירה את אופיו. כוונה כזו איננה ניתנת לפיצול מהמעשה, דבר הבא לידי ביטוי בכך שאי אפשר לחלוץ

2 נפקא מינה אפשרית היא בשאלה האם יש צורך במינוי של הגדול לשליחו של הבעל.

על ידי שליח. משום כך גם גדול עומד על גביו אינו מועיל, והאדם עצמו צריך לחלוץ ולהתכוון. בכתיבת גט, הכוונה איננה מגדירה את מעשה הכתיבה עצמו אלא את השלכותיו ההלכתיות – האם הגט יהיה לשמה או לא. כוונה כזו ניתנת לפיצול מהמעשה, ולכן אפשר לכתוב גט על ידי אחר, ואפשר גם להיעזר בגדול העומד על גביו ומתכוון לשמה.

חילוק מעין זה בין סוגים שונים של כוונה מופיע בחידושי הגר"ח על הרמב"ם. הגר"ח שואל: מדוע גדול עומד על גביו אינו מועיל בחש"ו המעוניינים לקדש או לגרש אישה, בשונה מחליצה או כתיבת גט על ידי חש"ו? הגר"ח מסביר שקיים הבדל עקרוני בין סוגי הכוונה הדרושים בכל אחד מהתחומים האלה:

"דחלוק דין גירושין וקידושין מדין חליצה ולשמה, דבגירושין וקידושין צריך דעת בעלים על עצם הגירושין והקידושין, ומשום דעיקר הקידושין וגירושין נעשה על ידי הבעלים... מה שאין כן בחליצה ולשמה אין בהם דין דעת בעלים, ורק כוונה הוא דבעינן על עצם מעשה החליצה, והפטור ממילא בא מדין תורה"
(חידושי הגר"ח הל' יבום וחליצה פ"ד הט"ז).

בקידושין וגירושין הבעל מחזיק בידו את הסמכות לקדש ולגרש, והוא יוצר את החלות בדעתו. המרכיב העיקרי ביצירת החלות הוא **דעת הבעלים** המלווה את המעשה, ולכן חש"ו – שאינם בני דעת – אינם יכולים לקדש ולגרש. בחליצה ובכתיבת גט החלות איננה נוצרת מכוח דעת הבעלים, אלא מכוח מעשה הכתיבה והחליצה. כאן אין צורך בדעת אלא **בכוונה**, הנדרשת כדי להעניק למעשה את האופי המתאים. כאשר המעשה מתבצע כראוי עם הכוונה הדרושה – החלות נוצרת ממילא מכוחו של מעשה זה, ולא מכוח דעת הבעלים. כוונה כזו יש גם לחש"ו המבצע את המעשה, אם יש גדול העומד על גביו ומלמד אותו למה להתכוון³.

החילוק של הגר"ח דומה לחילוקו של רבנו יונה שראינו לעיל, בין כוונה הצמודה למעשה לבין כוונה שאפשר לפצל בינה לבין המעשה. אולם, נראה שאין מדובר באותו

3 נפקא מינה נוספת הקיימת, לדעת הגר"ח, בין שני סוגי המחשבות, היא לעניין עדות לקיום הדבר. הגר"ח טוען, שעדות לקיום הדבר נדרשת רק במקום שבו החלות נוצרת מכוח דעת הבעלים, כגון בקידושין וגירושין. כאשר החלות נוצרת מכוח המעשה, והאדם צריך רק להתכוון למעשה זה – אין צורך בעדות לקיום הדבר. כך מסביר הגר"ח את דעת הרמב"ם שם שאין צורך בעדי קיום בחליצה, שלא כדעת ה'נימוקי יוסף' (במות לד. בדפי הר"ף ד"ה בינו לבינה). ועיין תוספות ותוספות הרא"ש קידושין יב: ד"ה משום פריצותא, הסוברים שיש צורך בעדות לקיום הדבר גם בייבום, אף על פי שהייבום חל ללא כוונה או דעת.

החילוק. רבנו יונה עוסק בהבדל שבין חליצה לבין כתיבת הגט. בשני המקרים האלה אין מדובר ביצירת חלות מכוח דעת הבעלים, אלא במעשה המתבצע מתוך כוונה מסוימת.

מסתבר שכדי להבין את שיטת רבנו יונה יש להוסיף חילוק שני, מלבד החילוק הבסיסי של הגר"ח בין דעת לכוונה. גם במסגרת התחומים שבהם נדרשת כוונה בלבד, ניתן לחלק בין סוגים שונים של כוונה: כוונה המלווה את המעשה עצמו ומעניקה לו אופי מסוים, לעומת כוונה המתייחסת להשלכות ההלכתיות של המעשה.

בחליצה הכוונה נועדה להעניק אופי למעשה עצמו. לפיכך אי אפשר לנתק בינה לבין המעשה, וגדול עומד על גביו אינו מועיל. בכתיבת הגט, אמנם החלות נוצרת מכוח מעשה הכתיבה, ולא מכוח דעת הבעלים. אולם כוונת הכותב איננה נוגעת לאופיו של המעשה אלא להשלכה ההלכתית שלו – חלות ה'לשמה' של הגט. משום כך אפשר, לדעת רבנו יונה, לפצל בין הכוונה הזו לבין המעשה, וגדול עומד על גביו מועיל להחשיב את הכתיבה לשמה⁴.

לסיום הפרק הזה נציין, שקיימת סתירה בדברי רבנו יונה בעניין גדול עומד על גביו בשחיטה. בהמשך הקטע הנ"ל בחידושי הרשב"א אומר רבנו יונה שגדול עומד על גביו אינו מועיל בשחיטה, כיוון שאין שום משמעות לשליחות בשחיטה, אלא הכל תלוי בדעת הבעלים. לעומת זאת, בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' כו) מובא בשם רבנו יונה שגדול עומד על גביו מועיל בשחיטה, כיוון שגם אחר יכול לשחוט.

דבריו של רבנו יונה בשו"ת הרשב"א מתמקדים בשאלה: האם בפועל אדם אחר יכול לשחוט? לעומת זאת, דבריו של רבנו יונה בחידושים מתמקדים בשאלה: האם אדם אחר יכול לשחוט **מדין שליחות**? אמנם בפועל אדם אחר יכול גם הוא לשחוט, אך הוא לא יחשב כשליח של האדם הראשון אלא כעושה מעשה בפני עצמו. לכן לפי הגרסה שבחידושים שחיטה נחשבת כמעשה ששליחות אינה מועילה בו, ואי אפשר לעשותה על ידי גדול העומד על גביו⁵.

4 יש לדון בגדול עומד על גביו בהקשר של הסוגיה בחולין יג, העוסקת ביחס שבין מעשה ומחשבה, וכן במחשבתו ניכרת מתוך מעשיו בעניינים שונים.

5 יש לציין ששחיטה לא חייבת להתבצע על ידי הבעלים. מי ששחט בניגוד לדעת הבעלים נחשב אולי למזיק, אך שחיטתו כשרה.

גדול עומד על גביו בחליצה

כפי שראינו לעיל, התוספות מדייקים בגמרא במסכת יבמות שגדול עומד על גביו בחליצה מועיל (מעיקר הדין) בחרש ובקטן, אך לא בשוטה. זאת בשונה מכתבת גט, שבה גדול עומד על גביו מועיל אפילו בשוטה. התוספות מסבירים שבכתבת גט כוונתו של הכותב ניכרת יותר מתוך מעשיו, כיוון שהוא כותב בגט את שם האישה והאישה. כך אומרים גם התוספות במסכת יבמות (קד: ד"ה והא), והם מצביעים על הבדל נוסף בין התחומים: בחליצה יש פרטים רבים, וקשה יותר לשוטה לבצע את החליצה כראוי, אפילו בהדרכתם של בית הדין. כתיבת גט היא מעשה פשוט יותר, וקל יותר לשוטה לבצעה בהדרכת הגדול.

מדברי התוספות בסוגייתנו משתמע, שמבחינה עקרונית קיים רק קריטריון אחד לפסול או להכשיר את מעשיו של החש"ו – מידת הכוונה. "כוונתו ניכרת" איננו נימוק נפרד, אלא זוהי דרך נוספת לגלות מהי מידת הכוונה של החש"ו. כאשר הוא כותב את שם האישה והאישה בגט – סביר יותר להניח שהוא התכוון לכוונה הראויה, מה שאין כן בחליצה שיש לחשוש שהוא לא התכוון כראוי.

גם הרמב"ן על אתר (ד"ה והוא) מזכיר את הגורם של "כוונתו ניכרת מתוך מעשיו". אולם, מדבריו משתמע שאין כאן רק מבחן למידת הכוונה של החש"ו, אלא זהו נימוק נוסף להכשיר את הגט שנכתב על ידו, מלבד הכוונה שלו. כך משתמע גם מדברי התוספות הנ"ל במסכת יבמות. ייתכן שכאשר המעשים מעידים מתוך עצמם על מהותם – הדרישה שהעושה יתכוון נחלשת, וניתן להסתפק במידה פחותה יותר של כוונה מצדו⁶.

כאמור, בהלכות חליצה קיים חילוק בין חרש וקטן לבין שוטה. חרש וקטן מעיקר הדין יכולים לחלוץ, כיוון שהגדול העומד על גביהם מעניק כוונה למעשיהם, ורק מדרשת הכתוב למדנו שהם אינם חולצים. ביחס לשוטה, לעומת זאת, מבואר בתוספתא שהוא אינו יכול לחלוץ, כנראה משום שאינו בן דעת. יש להבין מהו יסוד החילוק בין חרש וקטן לבין שוטה.

הרמב"ן בספר הזכות (יא. בדפי הר"ף) מסביר, שקיימים נימוקים מיוחדים לפסול חליצה בשוטה. כאשר החולץ הוא שוטה החליצה פסולה כיוון שהיא נחשבת לחליצה מעושה; וכאשר החולצת היא שוטה החליצה פסולה משום "משלחה וחוזרת".

6 עיין מנחות ב: בשיטת רבי שמעון.

לפי הרמב"ן, לא קיים חילוק עקרוני בין חרש וקטן לבין שוטה. כל אחד מהם התמעט מחליצה מכוחו של פסוק זה או אחר. בכיוון אחר אפשר להציע, שקיים הבדל יסודי במידת הדעת שיש לשוטה לעומת חרש וקטן. מסוגיות רבות עולה שהדעת שיש לשוטה היא ברמה נמוכה יותר מאשר חרש וקטן.⁷ ייתכן שמידת הדעת שיש לחרש ולקטן מספיקה לצורך חליצה, אך הדעת שיש לשוטה היא מועטה יותר, והיא איננה עומדת ברף הנדרש לחליצה.

בהתאם לכך ניתן להציע הסבר נוסף לחילוק בין חליצה לבין כתיבת גט. ייתכן שרף הדעת הנדרשת הוא שונה בכל אחד משני התחומים האלה. כתיבת הגט איננה מעשה הלכתי בפני עצמו, אלא רק יצירת החפץ שישמש בעתיד לגירושין. כיוון שכך, ייתכן שמידת הדעת הנדרשת לכתיבת הגט היא נמוכה יותר מזו הנדרשת לחליצה, שהיא מעשה הלכתי העומד בפני עצמו.⁸ לחרש וקטן יש מידה גבוהה יחסית של דעת, והם עומדים ברף אפילו לצורך חליצה. לשוטה, לעומת זאת, יש דעת פחותה יותר, והוא עומד ברף רק לצורך כתיבת גט, ולא לצורך חליצה.

דין "לשמה" בתורף ובטופס

ראינו לעיל את ההסברים השונים של הגמרא לדין המשנה, המכשירה גט שנכתב על ידי חש"ו. עד כה עסקנו בתירוצו של רב הונא, שלפיו חש"ו יכולים לכתוב את הגט כאשר גדול עומד על גביהם. אמוראים אחרים הסבירו שהמשנה מכשירה את הגט רק במקרה שהחש"ו כתבו את הטופס, ולא את התורף. כפי שראינו, חלק מהראשונים סברו שאין מחלוקת בין שני התירוצים האלה, והם משתלבים זה בזה. כך למשל סבר הרמב"ם, הפוסק להלכה שלכתחילה חש"ו יכולים לכתוב רק את הטופס, ובנוסף לכך יש צורך בגדול עומד על גביהם.

ייתכן שההבדל בין התורף והטופס בשיטת הרמב"ם נובע מחילוק עקרוני באופי דין לשמה בשני חלקי הגט האלה. בשיעור הקודם הזכרנו את השאלה, האם דין "לשמה" הוא דין בחפצא או דין במעשה?⁹ ניתן להבין שדין לשמה מתייחס אך ורק לכוונת מעשה הכתיבה, ואין לו כל השלכות על אופיו וצביונו של הגט. לחלופין ניתן

7 עיין כתובות כ. ויבמות קיב-קיג.

8 בהקשר זה עיין שו"ת חכם צבי (סי' א'), החוקר בעניין תוכן הכוונה הנדרשת בחליצה.

9 עיין לעיל עמ' 202.

להבין שהכתיבה לשמה יוצרת חלות מסוימת בחפצא של הגט, חלות הממשיכה להתקיים גם לאחר שמעשה הכתיבה הסתיים¹⁰.

לענייננו, ניתן לחלק בהקשר זה בין דין לשמה בתורף ובטופס. ייתכן שדין לשמה בתורף הוא דין בחפצא של הגט, והוא יוצר חלות של "לשמה" הממשיכה להתקיים גם לאחר שהתורף כבר נכתב. דין לשמה בטופס, לעומת זאת, הוא דין במעשה הכתיבה בלבד, ואין לו כל השפעה על החפצא של הגט.

אם נקבל חילוק זה נוכל להסביר על פיו את שיטת הרמב"ם. גדול עומד על גביו מועיל רק כדי לנסוך אופי של "לשמה" על מעשה הכתיבה, אך הוא אינו יכול לשנות את מעמד החפצא של הגט¹¹. בכתיבת תורף הגט קיים דין "לשמה" המתייחס לחפצא של הגט. חלות ה"לשמה" של הגט חייבת לבוא מכוחו של הכותב עצמו, ולכן חש"ו פסולים לכתיבת התורף, אפילו כאשר גדול עומד על גביהם. בכתיבת הטופס, לעומת זאת, דין לשמה מתייחס למעשה הכתיבה בלבד. חש"ו בפני עצמם אינם יכולים לכתוב אפילו את הטופס לשמה, אך כאן הגדול העומד על גביהם מצליח להעניק אופי של לשמה למעשה הכתיבה, ולהכשיר בכך את הגט.

הדרישה לכתוב את הטופס לשמה היא מדרבנן בלבד. אולם, לחילוק שהצענו עשויות להיות השלכות גם ברובד הדאורייתא. בשחיטה, למשל, ברור שדין "לשמה" מתייחס למעשה בלבד, ולא לחפצא של הבהמה. לפי דברינו כאן נוכל להגיע למסקנה שגדול עומד על גביו מועיל בשחיטה, אפילו לפי הרמב"ם הסובר שהוא אינו מועיל בכתיבת תורף הגט. בכתיבת סת"ם, לעומת זאת, ברור שדין "לשמה" מתייחס לחפצא, ולא רק למעשה הכתיבה. לפיכך מסתבר שגדול עומד על גביו לא יועיל בכתיבת סת"ם, כשם שהוא אינו מועיל בכתיבת התורף. בהתאם לכך יש לדון גם בטוויית הציצית ובתליית¹², וכן באפיית מצה¹³.

10 כך ניתן להסביר את שיטת הראשונים הסוברים שניתן לבטל את ה"לשמה" של הגט לאחר שהוא נכתב – עיין להלן לב: וברמב"ם הל' גירושין פ"ו הכ"א.

11 חילוק זה מסתבר לפי שיטת התוספות, שתפקיד הגדול הוא ללמד את הקטן כיצד להתכוון. במסגרת השיטה הזו אפשר לטעון, שהגדול מצליח להשפיע על אופי מעשה הכתיבה של הקטן, אך אין לו כל השפעה על החפץ. לעומת זאת, לפי שיטת רבנו יונה, שהדעת של הגדול מצטרפת למעשה הקטן, מסתבר שהמצב יהיה הפוך: הגדול יוכל ליצור בדעתו את חלות הלשמה בחפץ, אך הוא לא יוכל להשפיע על אופי מעשה הכתיבה של הקטן.

12 מסתבר שדין "לשמה" בטוויית הציצית הוא דין בחפצא, ולכן גדול עומד על גביו לא יועיל כאן (וכן כתב המיוחס לריטב"א בסוגייתנו, ד"ה אמר רב יהודה). בעניין תליית הציצית עיין בית יוסף אר"ח סי' י"א, ועיין בשו"ת מנחת ברוך סי' ג'ד' הדן בהרחבה בעניינים אלה.

בדברינו לעיל עסקנו בהשוואה בין תחומים שונים בהלכה לעניין גדול עומד על גביו. התוספות הניחו שגדול עומד על גביו מועיל אפילו בתורף הגט, ולכן הם התקשו להבין מדוע בחליצה הדין חמור יותר, וגדול עומד על גביו אינו מועיל בשוטה. במסגרת שיטת הרמב"ם מתעוררת קושיה הפוכה. הרמב"ם פסק שגדול עומד על גביו אינו מועיל בתורף הגט אפילו לחרש וקטן. מתוך כך עולה השאלה: מדוע הדין כאן שונה מחליצה, שבה גדול עומד על גביו מועיל מעיקר הדין בחרש וקטן?

ניתן לתרץ קושיה זו על פי החילוק שהצענו כאן בין הסוגים השונים של דין "לשמה". בכתיבת תורף הגט קיים דין "לשמה" בחפצא, ולכן גדול עומד על גביו אינו מועיל כלל, אפילו בחרש וקטן. בחליצה לא קיים דין "לשמה" בחפצא אלא במעשה, ולכן שם גדול עומד על גביו מועיל, לפחות בחרש וקטן.

החילוק שהצענו בין סוגים שונים של "לשמה" סייע לנו להסביר את שיטת הרמב"ם, המשלב בין שני התירוצים בגמרא. כפי שהזכרנו לעיל, ישנם ראשונים החולקים על הרמב"ם, וסוברים ששני התירוצים בגמרא חולקים זה על זה. רב הונא סובר שגדול עומד על גביו מועיל בתורף ובטופס, ללא כל הבדל. האמוראים האחרים סוברים שגדול עומד על גביו איננו מועיל בתורף, ואילו בטופס ניתן להכשיר כתיבת חש"ו אפילו ללא גדול.

לפי דברינו אפשר להסביר, שמחלוקת האמוראים הזו איננה מחלוקת כללית ביחס לגדול עומד על גביו, אלא מחלוקת נקודתית בעניין אופי דין "לשמה" בגט. רב הונא סובר שדין "לשמה" בגט הוא איננו דין בחפצא אלא במעשה הכתיבה, ולכן גדול עומד על גביו מועיל להכשיר את הגט. האמוראים האחרים סוברים שדין "לשמה" בגט הוא דין בחפצא, ולכן גדול עומד על גביו אינו מועיל כאן, ויש צורך שהכותב עצמו יהיה בר דעת המסוגל להתכוון לשמה.

כתיבת גט על ידי גוי

במשנה לא מבואר מה דינו של גוי הכותב את הגט. הגמרא מביאה ברייתא שבה מפורש שגט שנכתב על ידי גוי פסול, ולשיטת רב הונא הגט הזה פסול אפילו כאשר גדול עומד על גביו. הגמרא מסבירה ש"גוי לדעתיה דנפשיה עבד", ולכן גדול עומד על גביו אינו מועיל. רש"י על אתר מבאר את נימוק הגמרא:

"לדעתיה דנפשיה עבד – דהא גדול הוא ויש בו דעת, ואף על פי שזה אומר לו כן – שמא הוא גמר בלבו לשם אחר"

(רש"י גיטין כג. ד"ה לדעתיה).

רש"י מסביר, שאפילו כאשר יהודי גדול עומד על גביו של הגוי ומסביר לו שעליו להתכוון לשמה – אי אפשר לסמוך עליו שאכן כתב את הגט לשמה. מדבריו של רש"י עולים שני חידושים:

א. הפסול של גט שנכתב על ידי גוי הוא רק בתורת ספק, שהרי ייתכן שהגוי בכל זאת כתב את הגט לשמה.

ב. הפסול הוא דווקא בגוי גדול, ואילו בגוי קטן מועיל גדול עומד על גביו.

הגר"ח בהלכות תפילין (פ"א הט"ו) הסביר בדרך אחרת מדוע גוי אינו יכול לכתוב גט. לדעת הגר"ח אין כאן רק הנחה פסיכולוגית-מציאותית לגבי דעתו של הגוי, אלא קביעה הלכתית עקרונית שגוי מופקע מכוונת "לשמה". הגר"ח מביא ראיה לכך מדברי הרמב"ם, הפוסק שגם מומר פסול לכתוב את הגט:

"הכל כשרין לכתוב את הגט חוץ מחמשה: עכ"ם ועבד וחרש ושוטה וקטן...
ישראל שהמיר לעכ"ם או שהוא מחלל שבתות בפרהסיא – הרי הוא כעכ"ם לכל דבריו"

(רמב"ם הל' גירושין פ"ג הט"ז).

דינו של מומר בכתיבת גט איננו מפורש בשום מקום בגמרא, אלא הרמב"ם חידש אותו מדעתו, מהשוואה לגוי. אילו הדין של גוי היה מבוסס על הערכה פסיכולוגית-מציאותית ביחס לדעתו של הגוי – לא ניתן היה לערוך השוואה כזו. מניין לנו שמומר חושב בדיוק כמו גוי, ואותו ספק הקיים ביחס לגוי קיים גם ביחס למומר? הרמב"ם כנראה הניח שהפסול של גוי לכתוב גט מבוסס על עיקרון הלכתי. מומר נחשב לגוי מבחינה הלכתית, לכן גם הוא מופקע מכותבת הגט כמו גוי.

התוספות במסכת עבודה זרה (כז. ד"ה וכי היכן) שואלים מדוע גוי כשר למילה, והרי הוא עושה על דעת עצמו, והיה ראוי לפסול אותו למילה כמו לכתוב גט. התוספות מתרצים שבמילה מסתמא הגוי מתכוון לשמה, מה שאין כן בגירושין, שאישה מסתמא איננה עומדת לגירושין. תירוץ התוספות מבוסס על סוגיית "סתמא לשמה" בתחילת מסכת זבחים, סוגיה סבוכה שלא ניכנס כאן לכל פרטיה. לענייננו, תירוץ זה של התוספות משתלב עם שיטתו של רש"י בסוגייתנו. לפי רש"י מבחינה עקרונית גוי יכול לכוון לשמה, והשאלה היא רק האם באמת הוא התכוון לכך. בכתיבת

גט יש לנו ספק האם הגוי אכן התכוון לשמה, ולכן הגט פסול. במילה אנו רשאים להניח שהגוי התכוון לשמה, ולכן המילה כשרה בגוי.

לפי הגר"ח לא נוכל להסביר כך מדוע גוי כשר למילה. אפילו אם מבחינה מציאותית אפשר להניח שהגוי התכוון לשם מילה, לא די בכך כדי להכשיר את המילה הזו. ההלכה מפקיעה את הגוי מכוונה לשמה בתחומים הלכתיים שהוא אינו שייך בהם, ולכן הוא אמור להיות פסול תמיד למילה, ללא קשר לשאלה מהי כוונתו באותו רגע.

כדי ליישב את שיטת הגר"ח יש להיעזר בחילוק שהעלינו לעיל בין סוגים שונים של "לשמה". יש להסביר שגוי מופקע מכוונת "לשמה" רק כאשר הדין הוא בחפצא. גוי איננו יכול ליצור חלות לשמה על החפץ, ולכן הוא מופקע מכתבת גט. במילה דין "לשמה" איננו בחפץ אלא במעשה. גוי איננו מופקע מכוונת לשמה במעשיו, ולכן הוא כשר למילה¹⁴.

14 לפי תירוץ זה נצטרך לומר שגוי כשר לכתוב את טופס הגט, והוא פסול רק בכתיבת התורף.

